

Олександр БУГАЙОВ,
канд. тех. наук, ст. викладач

ПРОБЛЕМАТИКА І ПОЕТИКА ШЕКСПІРІВСЬКИХ КОМЕДІЙ

Творчість В. Шекспіра є вершиною розвитку англійського та загальноєвропейського театру доби Відродження. Її філософською основою є ренесансний гуманізм, одним із центральних положень якого стала ідея краси світу і людини. У своїх творах Шекспір заперечував всілякі форми соціального гноблення – як старі феодальні, так і нові буржуазні. Шекспір не сприймав ані деспотичного свавілля феодальних рицарів, ані хижацького індивідуалізму нового часу. Його творчість стверджує природну красу і досконалість людини Відродження, яка відстоює право на щастя і свободу для себе та інших. Люди в Шекспіра відчувають себе безроздільними господарями своєї долі. Не обставини панують над ними, а вони самі змінюють навколишній світ.

З іншого боку, Шекспір успадкував від своїх попередників головний принцип національної драми – її зв'язок з англійською історією, побутом та звичаями. Запозичення досвіду європейського гуманістичного театру сприяло органічному злиттю народної і гуманістичної лінії в англійській драмі. Утвердження нових ідей і поетичних форм відбувалося природним шляхом – через їх наповнення англійським змістом, який був зрозумілим й для широкої демократичної аудиторії. Саме таке органічне поєднання нової драми з традиціями майданового театру було найважливішим досягненням “університетських умів”, яким скористався Шекспір [4]. У деяких шекспірівських комедіях помітний вплив, який справили на нього попередники великого драматурга з “університетських умів” – Лілі, Кід, Марлоу. Як приклад, можна назвати твір Лілі “Ендіміон”, окремі персонажі якого перегукуються з персонажами комедій Шекспіра. Так, зокрема, дотепні діалоги сера Топаса і його лажа нагадують діалоги Армадо і Метелика (“Марні зусилля кохання”), а вартові схожі на Дрючка і Кизила (“Багато галасу з нічого”).

Отже, національна історія, англійська та європейська драма, національна народна сцена стали джерелом творчості Шекспіра. Так з'явився новий і найвищий тип драми доби Відродження – драма Шекспіра.

Комедія Шекспіра була народжена в оптимістичний період англійського Відродження і відобразила найкращі риси цієї доби. Вона падала мріям гуманістів форми поетичної казки, в якій всі конфлікти неминуче вирішуються відповідно до ідеалів гуманізму. Шекспірівська комедія сповнена ренесансного світосприйняття, віри в природну доброту вільної людини. Незважаючи на присутність в ній сатиричних мотивів, в цілому вона не є сатиричною. Сміх, який звучить в шекспірівській комедії, не схожий на лютий, уїдливій сміх традиційної звинувачувальної комедії. Він виражає не гнів і заперечення, а буйну радість життя, бурхливі веселощі здорових і щасливих людей.

Відомий дослідник О. Анікет характеризує комедії Шекспіра як комедії “позитивних характерів”, у яких предметом комічного є не вади, а звичайні людські якості. Він звертає увагу на відмінність шекспірівських комедій від реалістичної комедії пізнішого часу (Мольєра, Шерідана, Бомарше, Гоголя, Островського та інших), у яких комізм ґрунтується на вадах і негативних рисах людей. Ця комедія є сатиричною за своєю суттю і разом з тим повчальною, тоді як у Шекспіра зовсім немає повчальності. Шекспір сміється, але не осміює, він ставиться до своїх персонажів з доброзичливою іронією. Анікет зазначає, що “в комедіях Шекспіра веселощі обласгороджено гуманістичною любов'ю до людини і до життя” [1].

Подібне трактування комічного в Шекспіра бачимо в А. Бартошевича: “Сміх мешканців світу шекспірівської комедії не схожий на лютий і викривальний сміх комедії сатиричної. Він виражає радість духовно здорових, гармонійних людей, веселощі, викликані молодим буянням життєвих сил” [3].

Комедії Шекспіра відображають життєрадісність доби Відродження, оптимістичний світогляд, який, на відміну від середньовічного мислення, сміливо стверджує радість земного життя. Не випадково матеріалом для багатьох сюжетів його комедій послужила література італійського Відродження, яка з часів Бокаччо сміливо протиставляла реальне, земне життя середньовічному аскетизму.

Життєрадісним, оптимістичним духом навіяні такі твори Шекспіра, як повна життя й руху “Комедія помилок” або “Приборкання новоривної” – картина італійського побуту, дотепно вставлена в рамки англійського провінційного життя, або романтична п'єса про любов і дружбу “Два веронці”, або комедія “Марні зусилля кохання”, у якій Шекспір пародіює штучну атмосферу і евфуїстичний стиль висловлювання двірського товариства, або поетичний “Сон літньої ночі”, “най-

витонченіша павутина, яку тільки могло коли-небудь упіймати бліде місячне сяйво”, як пише про цю комедію англійський критик Дж. Довер Уілсон [11]. Тим самим духом просякнуті й такі неперевершені зразки комедійної творчості, як “Багато галасу з нічого”, “Як вам це сподобається”, “Дванадцята ніч”.

Сатиру в комедіях Шекспіра можна побачити лише тоді, коли йдеться про критику застиглих форм життя, що суперечили духу доби Відродження. Зокрема, сатирично автор подає нам образи манірних, бундючних персонажів (наприклад, Мальволіо в “Дванадцятій ночі”). Але загалом сатиричний дух в шекспірівських комедіях не домінує.

У комедіях Шекспіра люди не тільки веселяться – вони закохуються, сперечаються, плачуть, обурюються, воюють з ворогами. Шекспірівські комедії прагнуть увібрати в себе дійсність у всій її багатогранності. Піднесено-романтичні почуття тут знаходяться поруч з насмішкливою розважливістю, буфонада – з серйозними драматичними подіями, казкова фантастика – з життєвою достовірністю. Комедія Шекспіра увібрала в себе багато різних літературних і позалітературних джерел, таких, як антична та італійська “вчена комедія”, середньовічний фарс, англійський фольклор, традиції народних святкування. У зрілих комедіях Шекспіра всі ці елементи постають в синтетичній єдності.

Творчість Шекспіра є народною за своєю природою. Його драматургія пов'язана з історією майданового італійського театру. Шекспір знаходить свої образи і сюжети в народних переказах, легендах, віруваннях. У його творах завжди звучить голос народу – народний персонаж є неодмінним учасником усіх його комедій. Причому якщо в образах молодих закоханих в комедіях Шекспіра є щось італійське, то його народні персонажі завжди англійці – дивакуваті і простодушні, вигадники і жартівники. По суті, Шекспір у гумористичній формі утверджує народне життя, внутрішньо вільне, веселе і добродушне.

Народні персонажі – ремісники, йомени, слуги – утворюють “активний фон” комедійного дійства [8]. Співчутливо і по-дружньому ставляться вони до героїв комедії, які фігурують на першому плані. Саме це створює ту доброзичливу атмосферу, що панує в шекспірівських комедіях. У них знайшов своє відображення суттєвий момент ренесансної доби – вивільнення особистості від старих середньовічних зв'язків. У своїх комедіях Шекспір дивиться не назад, а вперед. Звідси той бадьорий, радісний тонус його комедій і щасливе завершення всіх пригод і навіть поневірянь персонажів.

Отже, не сатира і критика, а життєрадісний гумор – стихія шекспірівської комедії.

Основною сюжетною пружиною комедій Шекспіра є кохання, яке виявляється по-різному: щасливим і зруйнованим, взаємним і нерозділеним, відвойованим у суперника, вистражданим, таким, якому перешкоджали невдачі або чаклунство [9]. Сюжет кожної комедії можна звести до формули: закохані, долаючи перешкоди, знаходять своє щастя. Тема кохання в Шекспіра глибоко філософська. Навколо кохання героїв точиться гостра боротьба світоглядів, ворогуючих сил того часу. Нерідко закоханим доводиться відстоювати своє право на кохання у протистоянні з волею батьків, котрі прагнуть оженити дітей на свій розсуд. У деяких комедіях кохання супроводжується трагічним моментом, як, наприклад, ревності, втрата довіри, у тому числі й у стосунках між найближчими друзями, такими, як Протей і Валентин у “Двох веронцях” або Фредерік і Олівер (“Як вам це сподобається”). Проповідь вільного вибору в коханні є співзвучною з ідеєю свободи людської особистості – основою ренесансної філософії.

У Шекспіра кохання є високим духовним началом, яке скріплює вільний союз людей і є втіленням гармонії в людських стосунках. Кохання урівнює людей, що належать до різних станів суспільства (“Кінець діло вінчає”), воно пробуджує в людині здатність до самопожертви заради щастя коханого. Віола кохає герцога Орсіно, але намагається переконати Олівію віддати йому руку.

Кохання в шекспірівських комедіях утверджує ренесансну ідею рівноправності чоловіка і жінки. Жінка в Шекспіра виступає як рівна з чоловіком істота, яка утверджує своє право на свободу вибору в коханні і зрештою це право виборює. Шекспірівські жінки не лише романтичні, вони наділені неабиякою рішучістю, дотепністю, енергією – якостями, які вони повною мірою проявляють, відстоюючи своє право на щастя. Показовим є те, що в більшості комедій Шекспіра саме жінкам відведена провідна роль в утвердженні нових, гуманістичних принципів моралі.

Впливом фольклору, що його зазнала англійська ренесансна драма і творчість Шекспіра зокрема пояснюється наявність фантастично-казкового елементу в його комедіях. Казкова фантастика служить Шекспіру для створення образу гармонійного світу Відродження, в якому людина апріорно є доброю. Шекспір зберіг притаманний казці дух незвичайного, його комедії сповнені казкових нереальних ситуацій і сюжетних поворотів. Герцог Орсіно до останнього акту кохає Олівію, але у фіналі одружується з Віолою. Несподіваним виглядає

каяття наклепника Протея в фінальній частині "Двох веронців", як, втім, і те, що Валентин його вибачає. На типово казковій ситуації побудовано початок комедії "Як вам це сподобається": у старого батька є троє синів; коли він помирає, старший, жорстокий син починає всіляко утискувати свого молодшого брата, благородного юнака. Багато казкових мотивів присутні і в інших комедіях: це і казкові персонажі, такі, як феї та ельфи ("Сон літньої ночі"), і чудодійний бальзам, яким вдається зцілити приреченого на смерть короля, та інше. Фантастика шекспірівських комедій відобразила вільний, авантюрний дух доби Відродження.

У багатьох комедіях Шекспіра присутній пасторальний мотив переходу персонажів зі сповненого ворожнечею життя в царство Природи, де вони знаходять спокій і щастя [3]. Валентин ("Два веронці"), зраджений другом і вигнаний міланським герцогом, біжить у ліс. Закохані зі "Сну літньої ночі" рятуються в лісі від гніву батьків і жорстокого закону Афін – і знову Природа залагоджує всі труднощі. Орландо і Розалінда біжать із палацу узурпатора Фредеріка до Арденського лісу, де панує людяність і гармонія. Навіть у фарсовій і "міській" комедії "Віндзорські жартівниці" в фіналі виникає нічний Віндзорський ліс, де влаштовується щастя Анни і Фентона.

Філософський смисл теми лісу в комедіях Шекспіра – очевидний. Образ Природи уособлює ідею ренесансної гармонії, в якому ця ідея знаходить безпосереднє поетичне втілення.

Для досягнення комічного ефекту Шекспір використовує найрізноманітніші засоби. Це і комізм ситуацій, і комізм характерів, і мовно-стилістичні засоби комізму у висловлюваннях персонажів.

Герої комедій Шекспіра потрапляють у різні смішні ситуації, що виникають внаслідок помилок, непорозумінь, збігу обставин або свідомої містифікації та інтриг дійових осіб. З-поміж засобів, до яких вдається Шекспір, дослідники схильні вважати одним з найулюбленіших прийом переодягання [2; 5]. Наприклад, жінки дуже часто переодягаються чоловіками (Віола у "Дванадцятій ночі", Розалінда у "Як вам це сподобається", Джулія у "Двох воронцях" і т. ін.).

Багато комічних непорозумінь виникає часто і через те, що дві особи надзвичайно схожі одна на одну, а тому інші персонажі весь час плутають їх. Це, наприклад, Віола і Себастьян у комедії "Дванадцята ніч" або дві пари братів-близнюків у "Комедії помилок". Основою комічних ситуацій служать також випадки, коли комедійні персонажі стають жертвами різних містифікацій, до яких вдаються інші особи. Серед них можна назвати комічні пастки, які готують Фальстафу

віндзорські жартівниці, смішне становище, в яке потрапляє Мальволіо, виконуючи вказівки з підкинутого листа тощо.

У зображенні персонажів виявляється майстерність Шекспіра в розкритті характерів своїх героїв у всій їх багатогранності та суперечливості, відображаючи при цьому все багатство відтінків та переходів їхніх почуттів. Він не тільки підкреслює типові риси у своїх персонажів, але й чітко індивідуалізує їх.

У Шекспіра ці засоби виступають не ізольовано, а в тісній взаємодії. Так, комічні ситуації виникають в результаті вчинків (навмисних чи ненавмисних) комедійних персонажів та зумовлені особливостями їхніх характерів. З другого боку, характерні ролі персонажів розкриваються в ситуаціях, у які потрапляють ці персонажі. Мовно-стилістичні засоби виявляють їхнє світосприйняття, настрої, ставлення один до одного, а також допомагають розвиткові дії. Проте в окремих п'єсах легко помітити виразну перевагу того чи іншого засобу над рештою. Так, у ранніх комедіях, що містять у собі елементи фарсу ("Комедія помилок"), домінує комізм ситуацій. У деяких зрілих комедіях ("Багато галасу з нічого", "Як вам це сподобається", "Дванадцята ніч") переважає гумор, що впливає з особливостей характерів, світосприйняття та поведінки комедійних персонажів. Мовно-стилістичні засоби комічного, які найчастіше служать засобом характеристики персонажів або є виявленням їхньої дотепності чи веселості, є основними засобами в комедії "Марні зусилля кохання". Це комедія, в якій дії майже нема, а характери змальовані неглибоко, майже вся складається з дотепних дискусій та словесних поєдинків між дійовими особами, і саме в цих розмовах зосереджений основний інтерес п'єси.

Мова шекспірівських творів унікальна своєю різноманітністю і багатством стилів. Шекспір увібрав не лише мовне багатство всіх верств англійського народу свого часу, але й мову творів різних епох. У його творах можна помітити вплив римського ораторського мистецтва, поезії Вергілія і Горация, творів Овідія. Тією чи іншою мірою на поетичний стиль Шекспіра вплинули лірична поезія Італії і Франції, англійська поезія Сіднея і Спенсера [10]. Розвиток мови Шекспіра перебував також під постійним впливом світу англійського фольклору: казки, легенди, жарти, пісні, прислів'я – все це знайшло відображення в мові його персонажів.

Говорячи про мову та стиль Шекспіра, не можна обійти увагою той факт, що ним було вперше введено багато слів у літературну англійську мову. Проілюструвати шекспірівське словотворення можна

такими словами, як eye-drop – сльоза (“Генріх IV”), to aftereye – дивитися услід (“Цимбелін”), smilet – зменшувальне від smile (“Король Лір”) та інші.

Часто застосовував Шекспір “гру слів”. Дослідники говорять про нього як про людину компанійську, котра любила весело пожартувати [6]. Каламбур був, мабуть, його улюбленою стихією. Каламбурами сповнені репліки шекспірівських блазнів та інших його комічних персонажів.

Немалу роль у створенні комічного ефекту відіграють гумористичні імена, що їх дає Шекспір своїм персонажам. У комедії “Дванадцята ніч” є персонаж на ім’я Sir Andrew Ague-cheek, що можна перекласти як “гарячковошокий” [7]. Декілька персонажів з комічними іменами діють у комедії “Сон літньої ночі”; Quince (Айва), Flute (Дудка), Snout (Рило), Starveling (Виснажений). У комедії “Багато галасу з нічого” ми зустрічаємося з Dog-berry (Кизилом) і т. ін.

Проте справжня суть комедій Шекспіра, особливо тих, що були написані в період творчої зрілості драматурга, полягає в розкритті комічних характерів, у змалюванні яких проявляється вміння Шекспіра створювати художні образи. Деякі з них, такі, як Джон Фальстаф, по праву займають почесне місце серед найвизначніших образів світової літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аничст А. А. Творчество Шекспира. – М., 1963. – 615 с.
2. Аничст А. А. Шекспир. Ремесло драматурга. – М., 1974. – 608 с.
3. Бартошевич А. В. Поэтика раннего Шекспира. – М., 1987. – 55 с.
4. Бояджиев Г. Н. Вечно прекрасный театр эпохи Возрождения. – Л., 1992. – 471 с.
5. Вавринюк Д. М. Засоби гумору в комедіях Шекспіра // Іноземна філологія. – Вип. 1. – Львів, 1964. – С. 67–74.
6. Морозов М. М. Статті о Шекспире. – М., 1964. – 311 с.
7. Чернявская С. П. Про гумор Шекспіра / Іноземна філологія. – 1964. – Вип. 1. – Вид-во Львівського ун-ту. – С. 75–81.
8. Штейн А. Л. Веселое искусство комедии. – М., 1990. – 336 с.
9. *The Annotated Shakespeare* / Ed.: A. L. Rowse. – London, 1979. – 752 p.
10. *Shakespeare's Styles: Essays in Honour of Kenneth Muir* / Ed. By P. Edwards, I. S. Ewbank and G. K. Hunter. – Cambridge: Univ. Press, 1980. – 211 p.

11. *Wilson J. D. The Essential Shakespeare, A Biographical Adventure.* – Cambridge: Univ. Press, 1948. – 163 p.

АНОТАЦІЯ

У статті з’ясовуються деякі питання комедіографічної творчості видатного представника драматургії доби Відродження В. Шекспіра. Проаналізовано вплив на Шекспіра його попередників, як англійських, так і з інших європейських країн. Розглядаються типологічні особливості шекспірівських комедій, а також різноманітні засоби досягнення в них комічного ефекту. Зроблено висновок про те, що справжньою суттю шекспірівських комедій є майстерне зображення комічних характерів.

SUMMARY

The article is devoted to some problems of comedy writing by W. Shakespeare, the prominent playwright of the Renaissance. The influence produced on him by his predecessors, both English and from other European countries, is analyzed. The typological peculiarities of Shakespearean comedies as well as diverse means of creating comical effect in his works are considered. An inference is made that the essence of Shakespearean comedies is in skillful depiction of comical characters.